

Folytathatnám tovább, de nem érdemes. E folyóiratot azért adja ki a M. Tud. Akadémia, hogy előbbrevigye a tudományt; merénylet volna értékes lapjait ily kedvetlen, lényegtelen és meddő anyaggal ismét hosszú lapokon át igénybe venni. Akit érdekel a többi 40 egynéhány idézet sorsa, az vegye kezébe a könyvemet. Bármekkora is előtte e folyóirat tudós szerkesztőjének tekintélye, meg vagyok győződve róla, hogy saját szemének mégis csak hinni fog, jobban mint akár Cs. E.-nek, akár nekem.

FARKAS GYULA

2.

Válasz Farkas Gyulának.

Farkas Gyula helyesen meglátja, hogy az az 52 idézet, amelyeket könyvéből az IK. f. évi II. füzetében kiírtam, nem önmagukban bírják céljukat, hanem arra szolgáltak, hogy velük megállapításainak és következtetéseinek téves és elhamarkodott voltát igazoljam, s könyvét alapján elhibáztottnak mutassam ki. Ő viszont azzal vádol, nem mondva ki a szót, de félreérthetetlenül beleszöve válaszába a gondolatot, hogy idézeteimmel meghamisítottam könyvét, sőt azt a vádat is ki lehet olvasni szavaiból, hogy meg *akartam* hamisítani könyvét. Ezzel a váddal könnyen végezhetek: a tudatos hamisítás szándékában nem vagyok bűnös. Az óvásnak ez a felét visszautasítom. Van a jóhiszeműségre bizonyítékom is: amit szövegéből idézeteimben elhagytam, azt kipontoztam, a magam pótlásait más betűkkel szedtettem — ezzel felhívtam az olvasó figyelmét arra, hogy az idézetem hiányos, s ha a teljes mondatot akarja olvasni, forduljon a könyvhöz. Tettem ezt egyrészt helykimelésből, de még inkább azért, mert én Farkas állításai-ból csak azt hibáztattam, épen csak azt, amit kiírtam.

De nem hamisítottam-e meg, akaratlanul is, ezekkel a kihagyásokkal Farkas könyvének szövegét, nem forgattam-e ki értelméből az illető helyet? Nézzük p. o. megbélyegzett hamisításaim közül a 2. pontot. Farkas azt mondja, hogy Kazinczy elveit a Dunántúlon Kis János és Berzsenyi terjesztették. Én kétségbevittem, hogy ebben a terjesztésben Berzsenyinek része volt és meg is okoltam állításomat. Hol itt a hamisítás? Hogy elhallgattam, hogy Kis János is terjesztette? De hiszen ez tény, s én csak a könyv tévedéseit gyűjtöttem csokorba! Még érdekesebb a 4. pont. Sajnos, le kell újra nyomtatnom Farkas szövegét: («A dunántúli katholicizmus) teljesen elidegenedett főnemesi és főpapjai, részben elidegenedett köznemesi helyett legalulról kapja a felfrisülést.» (A dőlt betűs szedés nálam hiányzik.) Ez a mondat két gondolatot foglal magában: *a)* a főnemesek és főpapak teljesen, a köznemesek részben elidegenedtek; *b)* a dunántúli katholicizmus nem tőlük, hanem legalulról kapja a felfrisülését. A második gondolat bírálatába nem bocsátkoztam — pedig lehetett volna: valóban legalulról, tehát a paraszt-ságtól kapta felfrisülését a katholicizmus? Az elsöre vonatkozólag pedig azt állítottam, hogy Farkas gondolatának a főnemeseket és főpapatokat illető fele részben, a köznemeseket illető fele pedig egészen téves. De elkövettem azt a bűnt is, hogy Farkas jelzőjét önkényesen megtettem állítmánynak!

Ez ellen az üres formalizmus ellen nem emelek Farkas példájára óvást, csak kérdezem:

- 1) benn van-e Farkas mondatában a tölem bevádolt gondolat?
- 2) azt érti-e ki minden olvasója belőle, amit én kiemeltem?
- 3) elidegenedtek-e dunántúli főnemeseink és főpapjaink teljesen, köznemeseink részben?

Ha valaki az első két kérdésre *nem*-mel, a harmadikra *igen*-nel felel: akkor visszavonom állításomat és bocsánatot kérek Farkas Gyulától.

A többi pontnak ilyen részletes taglalásával nem töltöm az időt — az egyiket érintettem már, a másik kettőre utalok majd röviden. E helyett szeretnék mélyebbre nyúlni, a Farkas és köztem levő ellentét gyökeréig. Ez az, hogy Farkas félreismeri az én felfogásomat az ő tudományos egyéniségéről. Én sem az idézetek összeállításával, sem a Budapesti Szemle júniusi füzetében, megjelent bírálatommal nem akartam azt a hitet kelteni, hogy Farkas téves állításainak forrása a tudatlanság. Ellenkezőleg, egyes megjegyzéseimmel — «maga Farkas is tudja», «maga Farkas idézi» stb. — éreztettem, hogy Farkas igen sokszor — de nem mindig! — jól tudja azt, amit *rosszul* ír le — de leírja rosszul, mert ő valójában *konstruálja* a multat, nem pedig *rekonstruálja*, s a konstruálás megköveteli az adatok hozzáalkalmazását az eszméhez, magyarulán szólva a tények átfestését, megváltoztatását vagy elfojtását. Hiszem, hogy mindezt Farkas nem rideg számításból tette, hanem az alkotás lázas izgalmában, rabul ejtve szép elméletének varázsától: vagy nem hallotta meg a tények tiltakozó szavát, vagy máskor, bizonyos könnyedséggel, félrehajtotta őket újtjából, mint a vándor az útjába akadt kellemetlen, tüskés ágakat. Úgy látszik azonban, hogy Farkas izgalma még mindig nem csillapodott le, különben nem ismételné meg a *klasszikus hagyomány átütő erejéről* (1. a 3. pontot) hirdetett tanítását, mikor könyvében ő maga hivatkozik arra a megállapításomra, hogy deákosaink nem a *klasszikus*, hanem az *új-latin* jezsuita hagyomány hatása alatt dolgoztak; és nem ismételné meg azt a tények százaiba ütköző állítását, hogy a XVI. és XVII. századnak nyomtatásban megjelent szépirodalma jórészt ponyvajellegű volt¹ — s ennek az abszurd állításnak igazolására még Gyöngyösi műveit is megteszi ponyvajellegűeknek (1. pont), ezeket a főrangúaknak ajánlott vagy épen azok házasságáról szóló, klasszikus elemekkel átszőtt, hatalmas, szépen kiállított könyveket!

Farkas Gyula ismételten hivatkozik könyvében Horváth Jánosra és irodalmi fölfogására, s a művét méltató bírálatok úgy mutatják őt be, mint Horváth tanítványát. Ha valóban az: tanuljon mesterétől. Íme, Horváthnak megjelent most egy nagy irodalomtörténeti monográfiája a középkori magyar műveltségről, benne százzszámra, sőt ezerszámra adatok — és adatai között nincs egyetlen egy téves, vagy csak határozatlan is! Így lehet hatalmas épületet emelni, de homokra építve nem!

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹ Az «ismeretessé vált» jelzöt most is nyugodtan mellőzöm: ez a határozatlan, rugalmas terminust alig lehet másra, mint a *Zrínyiaszra* vonatkoztatni — egyébként arra a korra vonatkozólag nem jelent sokat.